

Asociacionizem od Platona do Herbarta

mag. ALEŠ FRIEDL
Volkmerjeva cesta 28,
SI-2250 Ptuj

IZVLEČEK

Asociacionizem ni bil nikoli enotno pojmovanje. Njegova osnova je sicer trditev, da so elementi mišljenja med seboj povezani s preprostimi pravili, toda asociacije kot princip so uporabljali na različnih področjih – na področju spominjanja (Platon, Aristotel), zavesti (Herbart, Wundt), motorike (Hartley), učenja (Brown, Ebbinghaus), zdravljenja (Freud, Jung). Pojem asociacije je prvi uporabil John Locke v 4. izdaji svojega "Eseja o človekovem razumu" leta 1700, kot doktrino pa ga je osnoval David Hartley leta 1749 v delu "Opazovanje človeka". Sam nauk o asociacijah je seveda starejši, saj mu lahko sledimo vse do antike.

Ključne besede: asociacionizem, Platon, Aristotel, Herbart, Locke, Hartley

ABSTRACT

ASOCIATIONISM FROM PLATO TO HERBART

Associationism has never been a unified notion. Its basis is an assertion that the elements of thinking are interrelated with simple rules; however, associations as a principle have been applied in various fields – in the field of recollection (Plato, Aristotle), consciousness (Herbart, Wundt), movement (Hartley), learning (Brown, Ebbinghaus), health treatment (Freud, Jung). The concept of association was first used by John Locke in the 4th edition of his "An Essay Concerning Human Understanding" in 1700, and as a doctrine it was founded by David Hartley in 1749 in his work "Observations of Man". The doctrine of associations itself is of course much older; it can be traced back to Antiquity.

Key words: associationism, Plato, Aristotle, Herbart, Locke, Hartley

Med prvimi, ki je o asociacijah pisal (če ne celo prvi), je bil Platon (s pravim imenom Aristokles – pod vzdevkom Platon ga dandanes poznamo zaradi "širokih ramen" – Leksikon Cankarjeve založbe, str. 797) (428/427 – 348/347 p.n.š.), ki principe asociacij omeni v dveh svojih delih: "Teaitetos" in "Faidon". V Faidonu je asociacionizem vezan na spominjanje v smislu dokazovanja o nesmrtnosti duše. V dialogu med Sokratom, Kebesom in Simio Kebes razloži asociacijo po stičnosti (ko zaljubljenec vidi liro, se mu obenem v zavesti prikaže podoba dečka, čigar last je) ter asociacijo po podobnosti (če nekdo vidi sliko Simia, se spomni Simia samega) (Platon, 1988, str. 165). V Teaitetosu pa omeni asociacijo po različnosti, ko Sokrat razlaga Teaitetosu, da nič ne obstaja samo zase in zato: "Ko govorimo o velikem, se spomnimo na malo, ko o težkem, se spomnimo na lahko in tako naprej." (Platon, 1912, str. 12).

Aristotel (384-322 p.n.š.) je v svojem delu "O spominu" poleg asociacij po podobnosti, različnosti in stičnosti omenil še asociacijo po zaporedju. "Kadar se spominjamo, doživljamo določene predhodne gibe (= misli), dokler končno ne doživimo tistega, ki običajno sledi temu, ki ga iščemo (= asociacija po zaporedju). To pojasnjuje, zakaj iščemo sosledje gibov (= misli) tako, da začnemo v mislih bodisi pri neposredni zaznavi bodisi pri predstavi, ali pri nečem, kar je podobno ali nasprotno temu, kar iščemo, ali pa pri nečem, kar se s tem stika." (Aristotel, 1965, str. 328).

Diogenes Laertius pa v "Življenju velikih filozofov" povzema, do česa so v približno 500 letih v zvezi z asociacijami prišli stoiki. Poznali so asociacije po podobnosti, sorodnosti, nasprotju, premestitvi, združevanju, primerjanju, po naravi in po prikrajšanosti. "Vse naše misli se oblikujejo s posrednim zaznavanjem, ali po podobnosti ali po sorodnosti (analogiji) ali po premestitvi (transpoziciji) ali po združevanju (kombinaciji) ali po nasprotju. Z neposrednim zaznavanjem zaznavamo predmete zaznavanja; po podobnosti pa tiste, ki začnejo v neki točki, ko so predstavljeni našim čutom kot npr., misel na Sokrata si oblikujemo iz podobnosti z njim. Do sklepov pridemo po sorodnosti, ko sprejememo naraščajočo predstavo predmeta kot npr. o Titu ali o Kiklopih, ali pa po pojemajočo, kot je npr. predstava pigmeja. Tudi misel o središču sveta je izpeljana iz analogije med tem, kar dojemamo kot zmanjševanje sfer. Premestitev uporabljamo, ko si umišljamo oči na moževih prsih; združevanje, ko pomislimo na Kentavra; nasprotje, kadar naše misli usmerimo na smrt. Nekatere misli pa izpeljemo tudi iz primerjave, ko npr. primerjamo besede in kraje. Spoznavamo tudi po naravi, saj tako razumemo, kaj je pravično in kaj dobro ter po prikrajšanosti, saj si tako oblikujemo predstavo o možu brez rok." (Diogenes Laertius, 7. knjiga, 1912, str. 85-86).

Antični principi asociacij so ponovno oživel v tleh Velike Britanije v 17. in 18. stoletju, ko so jih obravnavali britanski filozofi predvsem v zvezi s svojim empirističnim pogledom na svet. Antični principi asociacij (predvsem asociacije po podobnosti, različnosti in stičnosti) so dandanes znani pod imenom "zakoni asociacij", čeprav vse do Johanna Friedricha Herbarta in njegovega "Učbenika psihologije" (1816) o zakonih v zvezi z asociacijami ni bilo govora. Kljub temu pa lahko že pri britanskih filozofih prepoznamo določene principe ali zakone asociacij.

Thomas Hobbes (1588-1679) je v svojem "Levitano" (1651) ponovno povzel Aristotelov princip asociacije po stičnosti in podobno kot Aristotel piše o dogajanju znotraj nas kot o gibih (npr.: "Vsi domisleki so gibanja znotraj nas, posnetki tistih, ki so jih proizvedli čuti, in tista gibanja, ki si v čutu sledijo takoj, si tako sledijo tudi po čutu..." (Hobbes, 1965, str. 331). Prav tako pa povzema tudi asociacije po prostorski in časovni stičnosti. V zvezi z asociacijami razmišlja tudi o verjetnosti: "Ko v čutu zaznamo neko stvar, včasih eno stvar, včasih v povezavi z drugo, ki prvi sledi, in potem po preteku določenega časa pomislimo na katerokoli izmed teh dveh stvari, nimamo nobene gotovosti glede tega, kakšna bo naša naslednja predstava; gotovo je le to, da bo nekaj

temu sledilo, bodisi prej, bodisi kasneje" (Hobbes, 1965, str. 331). V njegovem delu naletimo tudi na dve misli, ki sta značilni za psihoanalizo in sta še dandanes uveljavljeni pri analitično usmerjenih psihoterapevтиh: 1. determinizem misli: "Ko nekdo premišlja o čemerkoli, ni njegova naslednja misel tako slučajna, kot se zdi na prvi pogled." (Hobbes, 1965, str. 331) in 2. proste asociacije: "...misli tavajo in se zdijo ena drugi brez smisla – kot v sanjah. (...) Celo v tem divjem gozdu misli lahko človek pogosto opazi način, v katerem je ena misel odvisna od druge. Kaj bi bilo v naši razpravi o posvetnem blagu bolj nesmiselno kot vprašanje o tem, koliko je vreden rimski novce? Vendar se meni zdi ta zveza dovolj jasna. Misel o denarju me napelje na misel o delitvi kraljestva sovražnikom, ta spet na delitev krščanstva, in ta spet na 30 novcev, kolikor je stala ta izdaja – in zlahka sledi temu zahrbtnemu dejanju; in vse to v trenutku, saj misel je hitra."

John Locke (1632-1704) je v 4. izdaji svojega "Eseja o človekovem razumu" leta 1700 prvi uporabil besedo asociacija v tem smislu, da je to povezava med idejami, "ki je v celoti podvržena naključju" v nasprotju z idejami, ki se naravno ujemajo (Locke, II. knjiga, poglavje 33, točka 5, 1965, str. 335). V tem delu je tudi poudaril pomen navade pri oblikovanju asociativnih zvez in tako predhodil zakonu frekvence, ki se je kasneje uveljavil v asociacionizmu: "Vse mišljenje ureja navada... (...) ...če (gibe) pogosto izvajamo, postanejo mehkejši, lažji in podobni naravnim" (Locke, točka 6., 1965, str. 336).

George Berkeley (1685-1733) k asociacionizmu ni prispeval kaj bistveno novega. Celo besedi asociacija se je izognil in namesto nje uporabil "pobudo" (suggestion). V odgovoru anonimnemu kritiku njegove "Nove teorije gledanja" pa pravi, da se nam ideje porajajo zaradi pogostosti njihove povezave, utemeljene pa so na podobnosti, vzročnosti ali katerikoli nujni povezavi dveh stvari ali dveh idej (Berkeley, točka 39, 1965, str. 340).

David Hume (1711-1776) v svojem "Raziskovanju človeškega razuma" (Hume, 1974., str. 61-62) sicer pravi: "Čeprav je povezanost različnih predstav preveč očitna, da bi ušla naši pozornosti, nisem odkril nobenega filozofa, ki bi skušal naštet ali razvrstiti vsa načela združevanja; to pa je vsekakor predmet, ki je vsekakor vreden obravnavanja." – toda tudi njemu samemu ni uspelo razvrstiti vseh do takrat znanih načel združevanja (podobnost, različenost, stičnost, zaporedje, vzročnost, transpozicija, kombinacija). Sam namreč upošteva tri principe: "podobnost, stičnost v času ali prostoru ter vzrok in učinek" (Hume, 1965, str. 347). Tisto, kar je Hume novega doprinesel k razvoju asociacionizma, je bilo to, da je razložil domišljjske predstave kot izvedene na podlagi zaznavanja: "Kadar mislimo na zlato goro, samo združimo dve ujemajoči se predstavi, zlato in goro, ki smo ju poznali že prej. Lahko si predstavljamo plemenitega konja, ker si lahko na podlagi lastnega čustva predstavljamo plemenitost, in to zlahka združimo z videzom in obliko konja, ki nam je znana žival. Skratka, vsa snov mišljenja je izvedena ali iz našega zunanjega ali iz notranjega zaznavanja; mešanje in sestavljanje tega pripada zgolj duhu in volji, ali če se izrazim v filozofskem jeziku, vse naše predstave ali šibkejšje zaznave so posnetki naših vtisov ali bolj živih zaznav" (Hume, 1974, str. 57). Novost v njegovem pisanju je tudi prisotnost tretje predstave, kar je imelo veliko kasneje praktično uporabnost pri oblikovanju pogojnih refleksov: "Noben odnos ne povzroča močnejše povezave v domišljiji in vzbudi, da ena predstava laže prikličje drugo, kot prav odnos med vzrokom in učinkom med predmeti. Da bi lahko popolnoma razumeli razsežnosti teh odnosov, dodajmo, da sta dva predmeta med sabo povezana v domišljiji ne le, ko eden neposredno spominja na drugega, se stika z drugim ali ga povzroča, temveč tudi, ko med tema dvema predmetoma posreduje tretji predmet, ki si skupaj z drugima dvema deli kateregakoli od teh treh odnosov." (Hume, 1965, str. 347).

David Hartley (1705-1757) je leta 1749 utemeljil asociacionizem kot doktrino, pri čemer je strogo razločeval duh in telo. Njegovi zakoni o idejah, ki so v umu in o

vibracijah, ki so v telesu, so si namreč zelo podobni, vendar je trdil, da ne gre za isto-
vetne temveč za paralelne zakone. Hartleyeva trditev, da se lahko pojavljajo asociacije
tudi med gibi (Boring, 1950, str. 198), je zanimiva zaradi podobnosti s kasnejšim beha-
viorizmom, ki se je v svojih začetkih omejeval zgolj na vedenje. Hartley razlikuje dve
vrsti asociacij: hkratne (sinhrone) in zaporedne (sukcesivne) (Hernstein in Boring, 1965,
str. 350). Primer hkratne asociacije je npr. pogled na del velike zgradbe, ki nas takoj
napoti k predstavi preostalega dela; primer zaporedne asociacije pa je začetek znanega
stavka, ki priključuje po vrsti tudi vse ostalo (Hartley, 1965, str. 350). "Pri zaporednih
asociacijah porajajoče se predstave uporabljamo glede na vrsti red, po katerem je bila
asociacija narejena. (...) Skladno s tem je lahko ponoviti znani stavek po vrsti, kot se je
vedno pojavljal, nemogoče pa je to takoj narediti v nasprotnem vrstnem redu" (Hartley,
1965, str. 350-351). Za obe vrsti asociacij (hkratne in zaporedne) pa je ugotovil nekaj,
kar bi lahko imeli za zakonitost v zvezi z močjo in v zvezi s hitrostjo asociacij, čeprav je
on sam ne opredeli v obliki zakona, namreč, "da moč asociacij slabi, če narašča število
bodisi hkratnih bodisi zaporednih vtisov (za zaporedne asociacije je to eksperimentalno
dokazal Ebbinghaus – 1885) in se ne širi z isto silo na večje število vtisov, razen na
tistih nekaj, ki se pojavijo najprej in so najbolj preprosti" (Hartley, 1965, str. 351).
Hartley je razlikoval tri vrste predstav: enostavne, obsežne (kompleksne – "complex") in
sestavljene (dekompleksne – "decomplex"). "Tako kot se s pomočjo asociacij enostavne
predstave povezujejo v obsežne, se tudi obsežne predstave na enak način povezujejo v
sestavljene (dekompleksne). Toda tu se pestrost asociacij, ki z obsežnostjo narašča,
nekoliko zadrži, tako da si dekompleksne predstave med seboj niso tako blizu in stalne
kot so si med sabo enostavni deli obsežnih predstav. (= morda zakon ali empirična
generalizacija)(...) Enostavne predstave zaznav v obsežnih in še obsežnejših predstavah
niso enakomerno razporejene, tj. obsežne in dekompleksne predstave ne sestojijo iz vseh
možnih kombinacij dveh, treh, štirih itd. enostavnih predstav, temveč se, nasprotno,
nekatero enostavne predstave pojavljajo v obsežnih in sestavljenih predstavah veliko
pogostejše kot druge. Nekatere kombinacije dveh, treh, itd. predstav pa se v resničnem
življenju nikoli ne pojavijo in se nikoli ne povezujejo v obsežne in dekompleksne
predstave (= morda zakon ali empirična generalizacija)." (Hartley, 1965, str. 353-354).
Hartley je tudi prvi, ki je opozoril na pomembnost čustev pri asociiranju in tako
predhodil sedmemu od Brownovih "sekundarnih zakonov", pa tudi kasnejši teoriji oja-
čenja pri behavioristih: "Kadar zaznavo ali predstavo spremlja veliko ugodje ali močna
bolečina, se vse asociacije, ki so s tem povezane, pospešijo in utrdijo" (Hartley, 1965,
str. 353-354). Tudi to njegovo trditev imamo lahko za zakonski stavek.

Čeprav je bil David Hartley po svoji izobrazbi fizik, pa v svojih izjavanjih ni bil
tako drzen kot filozof Johann Friedrich Herbart (1776-1841), ki je osnovno nalogo
psihologije videl v tem, "da izdela matematične zakone, ne pa, da opisuje razum"
(Boring, 1950, str. 254.). Herbart je bil tako prvi, ki je govoril o različnih duševnih
zakonih in ki je nekatere izmed teh zakonov opredelil tudi v matematizirani obliki. Tako
je v bistvu pobil Kantovo mnenje o tem, da psihologija ne more biti eksperimentalna niti
matematična, ker vsaka teh metod zahteva obstoj dveh neodvisnih variabel, predstave pa
– po Kantu – lahko varirajo le v času. Herbart pa je glede predstav ("Vorstellungen")
našel poleg variacije v času še variacije v intenzivnosti. (Pravzaprav pa imajo predstave
še tretjo variabla: kvaliteto – Boring, 1950., str. 253.). Analiza predstav po intenzivnosti
mu je dala "statiko duše", čas pa "dinamiko duše" – v zvezi s tem govori tudi o statičnih
in mehaničnih zakonih (Herbart, 1912, str. 398, točka 17, 19 in str. 401, točka 23.)
Razen tega je tudi osnoval pojem "prag zavesti", ki je kasneje omogočil psihofiziko,
prav tako pa dal smernice Freudovi razdelitvi na zavedno in nezavedno in Jamesovi
delitvi na zavestno in podzavestno.

Herbart v svojem delu obravnava enostavne predstave ("Konzepte"), npr. rdečega, modrega, kislega, sladkega itd. (točka 10, Rand, 1912. str. 395). Te predstave lahko postanejo sile, kadar se upirajo ena drugi (točka 10, Rand, 1912. str. 395). Vprašanje je, ali se predstave v tem upiranju drug drugemu medsebojno uničijo ali pa ne. Da bi lahko na to vprašanje odgovoril, je Herbart vpeljal definicijo zavesti kot nečesa, kar popolnoma zajema vse simultane trenutne predstave (opomba pri točki 16, Rand, 1912. str. 398) ter v zvezi s tem tudi pojem "praga zavesti": "Kadar predstava ni popolnoma potlačena, je na pragu zavesti" (točka 16, Rand, 1912. str. 398). "S pojmom prag zavesti mislim tiste meje, kjer predstava preskoči iz stanja popolne inhibicije v stanje realne ideje." Boring (1950, str. 281) v zvezi s tem govori o Herbartovem zakonu praga, kjer je jakost ideje ekvivalentna jasnosti le-te: močne ideje (ki so jasne) so nad pragom zavesti, šibke pa pod njim. V zvezi s tem je zanimiva Herbartova ugotovitev, da lahko pojmi, ki so izrinjeni iz zavesti, še vedno učinkujejo nanjo (točka 19, Rand, 1912. str. 399.), kar se sklada s kasnejšim psihoanalitičnim naukom o vplivu nezavednih vsebin na naše vedenje. Med mnogimi in v večini primerov zapletenimi zakoni, je naslednji najbolj preprost: "Kadar ovirani del ("Hemmungssumme") predstave tone, je toneči del v vsakem trenutku sorazmeren delu, ki ni potlačen." (točka 17, Rand, 1912. str. 398.). Drugi njegov zakon, ki ga sam sicer izrecno ne opredeli kot zakon, pravi: "Čas, v katerem se ena ali več predstav nahaja pod mehaničnim pragom, se lahko podaljša, če tem predstavam sledi skupina novih, čeprav šibkejših predstav" (točka 20, Rand, 1912. str. 400). Tretji zakon (z njegove strani prav tako neopredeljen kot zakon) glasi: "Kadar je nekaj predstav prignanih v zaporedju do mehaničnega praga, pride do nekaj naglih zaporednih sprememb v zakonih vzajemnega recipročnega gibanja." (točka 21, Rand, 1912. str. 400). Po srečanju dveh predstav, P in II, se preostanka predstav r in p zmešata ali nepopolno zlijeta. Preostanka r in p, če sta skupaj, določata stopnjo povezanosti med dvema pojmom (točka 24, Rand, 1912. str. 402). Iz tega izhaja: "Kolikor bolj se ena od predstav nahaja pod točko povezanosti, toliko bolj je učinkovita pomoč druge predstave" (točka 25, Rand, 1912. str. 403). Naslednji od z njegove strani neopredeljenih zakonov trdi: "Pojem vpliva na različne preostanke, ki so z njim združeni, glede na časovno urejenost preostankov" (točka 28, Rand, 1912. str. 405). Podobno kot Hartley ugotavlja, da je za spominjanje oz. reprodukcijo pomembno, da se predstave pojavijo v istem zaporedju kot so se porodile prvokrat (točka 29, Rand, 1912. str. 405). Dviganje predstave v zavest je sorazmerno kvadratu časa, če gre za nenadno zaznavanje. Dviganje predstave v zavest je sorazmerno s kubom časa, če se zaznavanje – kar je običajneje – oblikuje postopoma. (točka 26, Rand, 1912. str. 404). Če se dejavni pojem postopoma dviga v zavest, potem so preostanki, od najmanjšega do največjega, podvrženi posebnemu zakonu dejavnosti. Zaradi njega se v zavesti dvigne nejasen vtis celote (točka 31, Rand, 1912. str. 407). Zakon pojemaajoče sprejemljivosti pa trdi naslednje: "Moč zaznavanja se ne poveča sorazmerno s časom, temveč: močnejše kot je obstoječe zaznavanje, toliko manj se poveča." (točka 45, Rand, 1912. str. 413). Zadnji (neimenovani) zakon pa glasi: "Večje kot je število starih istovrstnih pojmov, ki so prisotni v zavesti – to običajno pomeni, dalj kot kdo živi – večje je število pojmov, ki ob dani priložnosti hkrati vstopijo v zavest; zato z leti obnova sprejemljivosti (receptivnost) upade." (točka 47, Rand, 1912. str. 414). Boring (1950, str. 258 in 260) omenja še dva Herbartova zakona – osnovni zakon statike duše: "Kadar sta dve ideji simultani in neenake moči, močna ideja nikoli popolnoma ne inhibira šibke (saj bi po matematičnih operacijah zato, da bi bila vrednost šibke ideje enaka nič, morala biti močnejša ideja neskončna)" ter splošni zakon: "Kadar sta dve ideji simultani in neenake moči, ne more nobena druge potisniti čez prag zavesti."

LITERATURA

- Aristotel, *De memoria et reminiscencia*. V: Herrnstein, R.J. in Boring, E.G. (ur.), 1965. *A Source Book in the History of Psychology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Berkeley, G., *The Theory of Vision, or Visual Language, Shewing the Immediate Presence and Providence of a Deity, Vindicated and Explained*. London. V: Herrnstein, R.J. in Boring, E.G., (ur.), 1965. *A Source Book in the History of Psychology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Boring, E.G., *A History of Experimental Psychology*, 2.izdaja (1.izdaja 1929). New York: Appleton-Century-Crofts, Inc.
- Diogenes Laertius, *Življenje velikih filozofov* (naslov izvirnika: περί βίου δογμαίων καὶ αποφθεγμάτων τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων), 7. knjiga. V: Rand, 1912. *The Classical Psychologists. Selections Illustrating Psychology from Anaxagoras to Wundt*. London: Constable & Co.limited, Boston and New York: Houghton Mifflin Company.).
- Ebbinghaus H., *Über das Gedächtnis*. V: Green, C.D., *Classics in the History of Psychology*. Toronto: York University na <http://www.yorku.ca/dept/psych/classics> oz. <http://psychclassics.yorku.ca>.
- Hartley, D., *Observations of Man, His Frame, His Duty, and His Expectations*. London in Bath. V: Herrnstein, R.J. in Boring, E.G., (ur.), 1965. *A Source Book in the History of Psychology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Herbart, J.F., *Lehrbuch zur Psychologie*. V: Rand, B., 1912. *The Classical Psychologists. Selections Illustrating Psychology from Anaxagoras to Wundt*. London: Constable & Co.limited, Boston and New York: Houghton Mifflin Company.
- Herrnstein, R.J. in Boring, E.G. (ur.), 1965. *A Source Book in the History of Psychology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hobbes, T., *Leviathan, or the Matter, Forme and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill*. London. V: Herrnstein, R.J. in Boring, E.G., (ur.), 1965. *A Source Book in the History of Psychology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hume, D., 1739. *Treatise of Human Nature: Being an Attempt to Introduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects*. London. V: Herrnstein, R.J. in Boring, E.G., (ur.), 1965. *A Source Book in the History of Psychology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hume, D., 1974. *Raziskovanje človeškega razuma*. Ljubljana: Slovenska matica, 3.poglavje: O združevanju predstav (prevod dela: *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 1758).
- Leksikon Cankarjeve založbe, nova izdaja, 1988. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Locke, J., 1700. *An Essay Concerning Humane Understanding*, 4.izdaja (1.izdaja 1690). London. II.knjiga. V: Herrnstein, R.J. in Boring, E.G., (ur.), 1965. *A Source Book in the History of Psychology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Platon, *Faidon ali o duši* (naslov izvirnika: Φαίδων). V: Poslednji dnevi Sokrata, 1988 (reprint izdaje iz leta 1955). Ljubljana: Slovenska Matica, poglavje XVIII.
- Platon, *Theaetetus* (naslov izvirnika: Θεαιτητος) V: Rand, B., 1912. *The Classical Psychologists. Selections Illustrating Psychology from Anaxagoras to Wundt*. London: Constable & Co.limited, Boston and New York: Houghton Mifflin Company.
- Rand, B., 1912. *The Classical Psychologists. Selections Illustrating Psychology from Anaxagoras to Wundt*. London: Constable & Co.limited, Boston and New York: Houghton Mifflin Company.
- Trstenjak, A., 1996. *Zgodovina filozofije*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.